

Nuo etninio tapatumo pilietinio ir valstybinio tapatumo link

MEILUTĖ TALJŪNAITĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras, A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius

El. paštas: taljunaite@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjama valstybės identiteto samprata, jo sudedamųjų dalių išskyrimo bei operacionalizavimo empiriniams tyrimams problema. Valstybės identitetas kaip socialiniams mokslams tinkamas ir pritaikomas kintamasis yra sunkiai nusakomas dėl savo daugiapusiškumo, tačiau Vakarų šalyse tokie teoriniai bandymai (kartais iš dalies ir empiriniai) yra atliekami. Straipsnis parengtas vykdant LMT finansuojamą projektą „Globalizacijos (transnacionalizmo) poveikis valstybinio ir tautinio tapatumo fragmentacijai (LIVE).“ Sutarties Nr. VAT-41/2012.

Raktažodžiai: tapatumas, valstybinis tapatumas

ĮVADAS

Populiarėjantys identiteto tyrimai susiduria su identiteto kaip socialiniams mokslams tinkamo ir pritaikomo kintamojo apibrėžimo problema. Metodologiniai identiteto tyrimo klausimai liečia tiek jo skirtingų tipų palyginimo bei išskyrimo problemas, tiek teoriškai išskirto identiteto kaip matuojamojo kintamojo operacionalizavimo klausimus. Identiteto matavimo problemą aštrina jo koncepcijų įvairovė daugelyje socialinių bei politinių mokslų teorijų. Tai siejasi su tuo, kad pats identitetas yra sunkiai apibūdinama ir kiek miglota teorinė koncepcija, o tai turi dvejopas pasekmes: identitetą sunku matuoti, kita vertus, skirtingi žmonės gali turėti omenyje visiškai skirtingus dalykus, reikšdami savo tapatumą su koku nors reiškiniu ar dalyku. Pastebima ir tai, kad to paties tipo ar reiškinio tapatumas, gyvuojantis nacionaliniu lygiu, įgyja visiškai naują turinį, kai jis tiriamas viršvalstybiniu lygiu (pavyzdžiui, kaip Europos tapatumas ar globalus), be to, tokių tapatumų turinys (dominuojantys komponentai) skiriasi atskirose šalyse (bandymą empiriškai išmatuoti ir palyginti po penkis svarbiausius nacionalinio ir europinio tapatumo komponentus žr. Jiménez Antonia M. Ruiz darbe (2004)), todėl empirinius duomenis, gautus vienoje šalyje, sunku (nelabai korektiška ir nėra prasmės) perkelti (taikyti) kitai šaliai. Pažinti konkrečios šalies situaciją modifikuojant (adaptuojant) „bendras“ teorines schemas tampa kur kas aktualesniu uždaviniu.

Tiriant valstybės visuomenės ir pilietinės visuomenės sandarą, kuri tradiciškai apima valstybės autonomijos bei galios dimensijas, tampa tradicija įtraukti tos šalies kolektyvinio tapatumo dimensiją. Kolektyvinis tapatumas virsta tam tikra simboline erdve, kurioje susikerta šalies, visuomenės bei pilietinės visuomenės skirtingų komponentų veikla. Šių sąveikų pažinimas leidžia nusakyti tapatumų konstravimą nuo, pavyzdžiui, etninio tapatumo link pilietinio tapatumo, o nuo jo link valstybinio tapatumo. Lygiai taip pat galima ir atvirkštinė seka: aprašant valstybinį tapatumą išryškintas pilietinio tapatumo turinys ir reikšmė, atskleidžiamas etninio tapatumo statusas ir kintantys dėmenys. Pažinti, kaip valstybės tapatumas

ir šios srities vykdoma valstybės tapatumo politika veikia etninius santykius šalies viduje, yra patrauklus uždavinys. Kartu tenka tirti pilietinio tapatumo ir pilietinio dalyvavimo tarpusavio sąveiką pagal atskiras etnines grupes. Tai ypač aktualu gilinantis į šiuolaikinį Lietuvos Respublikos pilietybės turinį ir atskleidžiant skirtingų etninių grupių realų pilietinių teisių turinį ir jų raišką.

IDENTITETO KAIP SOCIALINIAMS MOKSLAMS TINKAMO IR PRITAIKOMO KINTAMOJO APIBRĖŽIMO PROBLEMA

Nuo 1990-ųjų A. Wendt'o darbų dėka identitetas tapo pagrindine koncepcija analizuojant pasaulio politikas: identiteto koncepcija buvo pritaikyta valstybėms bei jų santykiams aiškinti, valstybės identitetą traktuojant ne tik kaip vieno subjekto, bet kaip sąveikos dimensiją. Tiriant integraciją politikos kontekste konstruojamas valstybės identitetas – sujungiami nacionalinis ir viršvalstybinis politikos diskursai. Išskyla valstybės identitetą konstruojančių sudedamųjų dalių (jo komponentų) išskyrimo bei pagrindimo teorinė problema, o iš jos – empirinio matavimo klausimai. 1999-aisiais Wendt'as valstybės identitetą apibrėžė kaip tam tikrų idėjų kas yra kuo konkrečioje situacijoje buvimą (Wendt 1999: 170). Vėliau pridūrė, kad identitetas nėra kažkas „suakmenėjęs“, bet gali keistis (Wendt 1999: 21). Tai įtvirtino valstybės identiteto kaip intersubjektyvių santykių supratimą (Wendt 1999: 224).

I. B. Neumanno darbai išryškino identiteto įvairovę neapsiribodami vien valstybės identitetu. Tačiau valstybė, patirdama transnacionalizmo iššūkius, išlieka svarbiu piliečių identiteto šaltiniu.

Pagal Erikseną, valstybinis-nacionalinis tapatumas yra susijęs su modernia nacionaline valstybe ir jos dominuojančia ideologija, labiau pabrėžiančia piliečių santykį su valstybe ir jų teises nei etnines ir kultūrinės šaknis, o globalizacijos procesai (taip pat ir transnacionalizmas) kvestionuoja tapatumų santykį su valstybe(-ėmis). Transnacionalizmą kaip saistymąsi su keliomis valstybėmis galima analizuoti kaip iššūkius daugiau ar mažiau nusistovėjusioms tautinio ir valstybinio tapatumo sampratoms.

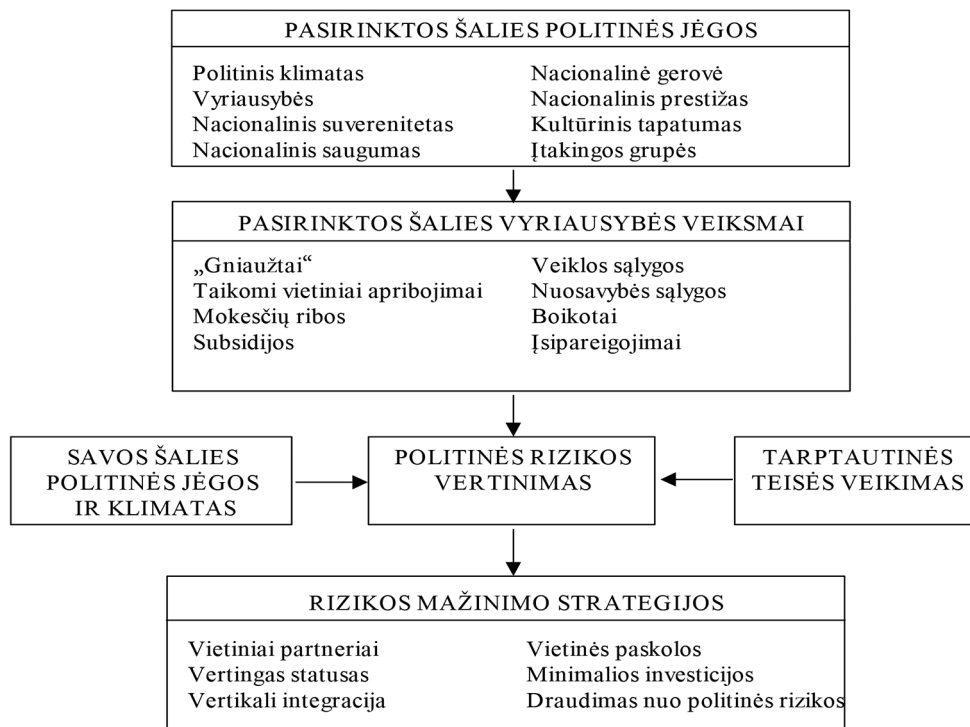
Globalios Lietuvos programa, pabrėžianti Lietuvos valstybės siekį įtraukti užsienyje gyvenančius lietuvius į Lietuvos gyvenimą, turėtų tiek pat dėmesio skirti kitataučių Lietuvos piliečių įtraukčiai. Vadovaujantis sociologinėmis tradicijomis, tokias skirtingų etninių grupių piliečių įtrauktis gerai atskleidžia tėvų ir vaikų karjeros konkrečioje šalyje bei jos tapatumo palyginimai arba skirtingos kilmės šalių antros kartos piliečių karjeros bei pilietinės įtraukties lyginimai.

Formuodama identitetą valstybė siekia konkrečių tikslų: pritraukti investicijas, skatinti eksportą, didinti lankytojų skaičių, stiprinti nacionalinį (valstybės) identitetą, stiprinti valstybės politinį reikšmingumą.

Pagrindinės šalies identiteto funkcijos yra dvi: socialinės tvarkos palaikymas šalyje bei šalies reprezentavimas tarptautiniu mastu.

Mykolas Romeris išskyrė tris valstybės sąvokos elementus – tautą, teritoriją ir valdžią (Romeris 1995: 1–56). Analizuodamas valdžią kaip valstybės elementą rašė: „valstybė kaip socialinis trijų savo elementų sujungimo faktas. Tarptautinio pripažinimo reikšmė“ (Romeris 1995: 53). Aprašant valstybės identitetą nagrinėjami valstybės ryšiai su pasauliu, valstybės ir nacionalinės vyriausybės tarpusavio ryšiai, tiriami vietinės valdžios, valstybės ir nacionalinių vyriausybių ryšiai, Seimo, Prezidento bei vyriausybės bendradarbiavimas, įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios santykiai.

Valstybės identiteto vertinimas ir jo įtaka pasaulinėje rinkoje dažnai yra tiriama marketingo teorijų kontekste plačiai nagrinėjant konkrečias šalis, žymių firmų ženklo ir šalies įvaizdžio (*Country Image*) konkurenciją, paplitimą, vyravimą ir pan. Galiausiai suformuojamas tam tikras sisteminis požiūris į valstybę kaip į pasirenkamą partnerį (plačiau žr. Taljūnaitė 2001: 72):

Sudarant tam tikrą šalių tipologiją (pagal jų identitetą) išskiriamos *valstybės*, *svarbios pasauliniu mastu*. Ir nors veiksniai, dėl kurių jos įgijo tokį pasaulinį viešpatavimą, yra skirtingi, pagrindinės veiksnių (ekonominių ar materialių) grupės yra šios:

- materialinė gerovė, t. y. dideli gamtos išteklių, leidžiantys beveik nepriklausyti nuo užsienio šaltinių;
- didelės teritorijos kontrolė;
- stipri valdžia;
- aukštas technologijų lygis.

Pasauliniu mastu svarbioms šalims, kurių įtaka *specifinei tarptautinių santykių sričiai* yra didžiausia, priklauso daugybė karinių pajėgų. Branduolinės energijos turinčios šalys bei valstybės daro didelę įtaką kultūros ar diplomatijos sritims. Yra šalių, kurios nesiekia arba negali turėti įtakos pasauliniams procesams, tačiau yra konkretaus *regiono lyderės*. Kiekvienoje geopolitinėje erdvėje yra daugybė tokių kandidačių, tačiau jų skaičius mažėja, kai vertiname jų įtaką savo kaimyninių šalių politikai, ir šios įtakos priežastys būna pačios įvairiausios, neretai – atsitiktinės. Taip pat skiriamos šalys, kurios būdamos mažos ir silpnos yra svarbios *vietiniu mastu*, kaip ginančios savo nepriklausomybę ir teritoriją. Tai tinka daugeliui pasaulio valstybių, ir šiandien jos dažniau yra tarptautinių santykių objektas nei subjektas.

Tautinio tapatumo politinis modeliavimas implikuoja tapatumo priskyrimą tam tikrai socialinei strategijai ir / ar net ideologijai. Dažnos įvairių autorių pastangos tapatumo politiką sieti su šalies užsienio politika pabrėžiant, kad tautinis tapatumas yra glaudžiai susijęs su įvairiomis koncepcijomis apie suverenitetą ir valstybingumą. Nagrinėjant šalies užsienio politiką pripažįstama, kad brėždama suvereniteto ir valstybingumo kontūrus šalies užsienio politika atlieka reikšmingą vaidmenį – *formuoja piliečių tam tikrą kolektyvinio tapatumo sociopolitinę vaizduotę*. Užsienio politikos vykdytojų retorika dažnai išreiškia subjektyvius kurios nors kultūrinės grupės bendrus jausmus, susijusius su tradicijomis, institucijomis, teritorijomis, mitais ar ritualais. Šios tapatumo išraiškos atskleidžia, kaip užsienio politikos vykdytojai mato istoriją, dabartį ar ateities politines preferencijas. Tiriant valstybės politinį identitetą įdomūs rezultatai gaunami sugretinus tris poras priešingų koncepcijų: ideologiją su nacionaliniais interesais, partiją su valstybe, vadovus (lyderius) su žmonėmis (tauta).

Valstybės identitetas neatstos viso komplekso sąlygų, kurios formuoja šalies politiką ir jos dalyvavimą tarptautiniuose santykiuose. Kita vertus, ir pačios šalies galimybės formuoti ar keisti savo identitetą yra ribotos: „Tauta, kuri nuolat užimdavo dalį savo kaimynų teritorijų, sunkiai įtikins kitus, kad ji niekad netroško šito daryti.“

VALSTYBĖS IDENTITETO KAITA ŠALIŲ GRUPĖSE

Kurioms šalims būdingas stiprus ir lengvai atpažįstamas valstybės išorinis identitetas, o kuriose vyrauja stipresnis šalies vidinis identitetas – netyrinėtas klausimas. Tačiau kiekvienu konkrečiu atveju tenka atsargiai taikyti apibendrinimus, ypač kai valstybės ir valdžios koncepcijos skiriasi. Bet kada gali atsirasti naujų aplinkybių (pavyzdžiui, atrandami naftos ar urano rūdos išteklių), kurios buvusią nestiprią šalį įtrauktų į galingųjų šalių konkurenciją tarptautiniu mastu. Pagal šalių vertinimo rodiklius, Lietuva palankiai vertinama dėl efektyvios savo politinės veiklos (!) bei ekonominės veiklos, o nepalankiai vertinama dėl žemo korupcijos suvokimo indekso, nepakankamo atpažinimo užsienyje bei nepakankamos gerosios patirties.

Jiménez Antonia M. Ruiz (2004: 13) pažymi, kad nacionalinės valstybės identitetas visų pirma bei dažniausia yra aprašomas kalbos bei kultūros terminais (po jų eina kilmė, istorija, simboliai, teisės, sienos, pasididžiavimas bei suverenitetas). Didžiavimasis ir suverenitetas dažniausiai (net pirmoje vietoje) buvo minimas Didžiojoje Britanijoje bei Graikijoje. Nusakant europinį identitetą akivaizdžiai vyrauja „instrumentiniai“ motyvai (bendra valiuta, ekonomika, teisė laisvai judėti ir apsigyventi). Valstybės istorija ir suverenitetas atsiduria visų veiksmų gale.

Valstybės identiteto gyvavimo lygiai

Pastebima, kad to paties tipo ar reiškinio tapatumas, gyvuojantis nacionaliniu lygiu, įgyja visiškai naują turinį, kai jis tiriamas viršvalstybiniu lygiu (pavyzdžiui, kaip Europos tapatumas ar globalus), be to, tokių tapatumų turinys (dominuojantys komponentai) atskirose šalyse yra skirtingas, todėl empirinius duomenis, gautus vienoje šalyje, sunku (nelabai korektiška ir nėra prasmės) perkelti (taikyti) kitai šaliai. Pažinti konkrečios šalies situaciją modifikuojant (adaptuojant) ir „bendras“ teorines schemas tampa kur kas aktualesniu uždaviniu.

Visa tai internacionalizavus, tautinio tapatumo rodikliai gali tapti politinės kultūros dalimi bei šalies užsienio politikos „nacionaliniu stiliumi“. Itin paplitęs politinio tapatumo diskursas nacionalinį tapatumą sieja su politiniu pasitikėjimu, todėl šioje srityje vis labiau

įsivyrauja įvairių autorių atliekamos Eurobarometro duomenų analizės. Siekiama pažinti, kaip tautinis tapatumas koreliuoja su politinės sistemos vertinimais (suvokimu). Šios koreliacijos lyg ir nekelia abejonių, o štai jų operacionalizavimas ir skirtingų rodiklių ar komponentų fragmentiškumas atskirose šalyse ryškiai skiriasi.

VALSTYBĖS IDENTITETO KOMPONENTAI

Valstybės struktūriniai komponentai nuolat jungiami su valstybės identitetu, tačiau empiriniame pažinime ribų ir sąsajų brėžimas tarp valstybės komponentų ir valstybės identiteto iš tiesų yra problemiškas. Ir nors akivaizdu, kad visa tai vyksta, kintantis tarptautinės sistemos veikėjų komunikavimas, apsikeitimas technologijomis formuoja tam tikrą transnacionalinio kolektyvinio identiteto darną. Siekiant pažinti šiuos procesus, empiriniai tyrimai turėtų būti labiau plėtojami. Valstybės identiteto ir nacionalinio identiteto siejimas bei atskyrimas vėlgi yra problemiškas. Tik atskleidžiant identiteto fragmentaciją konkrečiose gyventojų grupėse galima numanyti galimus pasirinkimus bei nuostatas kieno nors atžvilgiu. Atskiri europinio tapatumo tyrimai leidžia teigti, kad „kultūros“ elementai ar dimensijos nevaizduoja reikšmingesnio vaidmens formuojant europinį tapatumą; europinis tapatumas greičiau yra „instrumentinis“ arba „pilietinis“; neturėdamas „kultūrinio“ pagrindo jis tampa silpnėsi nei nacionaliniai tapatumai (turintys gana ryškią „kultūrinę“ dimensiją); nacionalinis ir europinis tapatumas vienas kitą eliminuoja: stiprėjantis europinis tapatumas turėtų silpninti nacionalinį tapatumą, o nacionalinis ir pilietinis (pavyzdžiui, pilietinis europinis tapatumas) vienas kitą papildo. Pastaroji hipotezė labiau kildinama iš „pilietiškumo“ teorijų, kurios teigia, kad pilietinis tapatumas gali formotis remdamasis piliečių racionaliais pasirinkimais, nebūtinai siejamais su nacionaliniu lojalumu arba tautiniu tapatumu, bet paremtais etnokultūriniais, instrumentiniais ar pilietiniais apsisprendimais.

Šiame kontekste ryškėja pagrindinės *pilietinio tapatumo* charakteristikos:

1. Pilietinis tapatumas negali formuotis izoliuotai, jis formuojasi sąveikaudamas su kitais, tapdamas asmeniniu pasirinkimu. Kas veikia, pavyzdžiui, vienos šalies piliečių skirtingų etninių grupių galimybes transformuoti savo šeimos resursus (socialinio, žmogiškojo ar kultūrinio kapitalo formomis) į sėkmingą išsimokslinimą bei ankstyvą darbo karjerą, nustatoma tiriant šalies institucines, švietimo sistemos bei darbo rinkos sąveikas.

2. Pilietinis tapatumas nėra tas pats, bet glaudžiai susijęs su tam tikrais intelektualiniais ir moraliniais pasirinkimais.

3. Pabrėžiama *holistinė* pilietinio tapatumo prigimtis.

4. Pilietinis tapatumas tampa individo (grupės) sąmoningai pasirinktu ir nuolat pasikartojančiu pasirinkimu.

Tradiciskai tautinė valstybė remiasi prielaida, kad jos piliečių pareiga – kovoti, kad neišnyktų kolektyvinis valstybės gyventojų tapatumas. Tautinės valstybės kūrėjai visoje Europoje diegė dominuojančios kultūros, valstybinės kalbos ir tapatumo, iš dalies paremto skirtumais, palyginti su kaimyninėmis valstybėmis, tautomis ir kultūromis, nuostatą. Todėl tiriant valstybės identitetą ypatingas dėmesys (kaip atskira tyrimų sritis) kreipiamas į piliečių ir jų vyriausybės tarpusavio ryšius. Tiriama, kaip individai ar socialinės grupės gali daryti įtaką, kad ši būtų veiksminga, ir kaip vyriausybė reaguoja į piliečių pageidavimus. Nagrinėjami ryšiai tarp visumos ir jos dalių, kai net pilietinės teisės negali būti nagrinėjamos neatsižvelgiant į ekonomines priežastis. Adekvati politinių partijų analizė įmanoma tik kartu su šalies politine kultūra. Praktiniai klausimai sprendžiami turint teorinius modelius. Dažna išvada, kad Rytų Europos šalyse (bei kai kuriose Vidurio Europos šalyse) „kultūrinis“ komponentas

(kaip alternatyva „instrumentiniams“ identiteto komponentams) yra labiau išskiriamas ir pabrėžiamas.

Kai kalbama apie tautinio tapatumo politiką, mėginama tirti:

- Nacionalinės valstybės santykį su jos piliečiais nepriklausomai nuo to, kurioje valstybėje jie yra (potencialus ryšių išsaugojimas valstybės iniciatyva).
- Kitų (priimančiųjų) valstybių politiką imigrantų atžvilgiu (vadinamąją imigrantų integracijos politiką, tačiau tiriant tautinio tapatumo politiką tik tuo aspektu, kiek kitos šalies veiksmai skatina ar leidžia imigrantams išsaugoti savo tautinį tapatumą).
- Valstybės politiką jos tautinių bendrijų atžvilgiu.

Remiantis prielaida, kad valstybės identitetas veikia etninius santykius šalies viduje, tikslinga ieškoti ir formuluoti pilietinio tapatumo empirinio tyrimo gaires.

Gauta 2012 12 10
Priimta 2013 10 15

Literatūra

1. Jiménez, A. M. R. 2004. "Cultural, Instrumental, Civic and Symbolic Components of National and European Identities in Old and New European Union Member States", *Jean Monnet / Robert Schuman Paper Series* 4(9): 21.
2. Jokela, J. 2011. *Europeanization and Foreign Policy. State Identity in Finland and Britain*. Series: Routledge Advances in European Politics. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
3. Neumann, I. B. 1996. "Self and Other in International Relations", *European Journal of International Relations* 2: 139–174.
4. Neumann, I. B. 2004. "Deep Structure, Free-floating Signifier, or Something in Between. Europe's Alterity in Putin's Russia", in *Identity and Global Politics*, eds. P. Goff, K. C. Dunn. New York: Palgrave.
5. Taljūnaitė, M. 2001. *Valstybės institucijų įvaizdis ir organizacinė elgsena*. Monografija. Vilnius: LTU. 90 p.
6. Romeris, M. 1995. *Valstybė*. T. I. Vilnius: Pradai, p. 340.
7. Elisabeth, D. B. de Zutter. "State Identity and Global Economic Governance: A Research Note", *Section 7 "Global Governance: a Critical Encounter", ECRP-SGIR Conference 12–15 September 2007, Turin*.
8. Wendt, A. 1992. "Anarchy is What States Make of It. The Social Construction of Power Politics", *International Organization* 46: 391–425.
9. Wendt, A. 1994. "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review* 88: 384–396.
10. Wendt, A. 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

MEILUTĖ TALJŪNAITĖ

From ethnic and civil identity towards state identity

Summary

This paper is aimed to describe the state identity vs., let us say, European identity (as a special case of trans-national or supra-national identity), paying special attention to the dimensions of national, political, economical or cultural diversity that may conform it. The main components of state identity possible for their further empirical investigation are discussed. Analysis of the role of state identity for strengthening and retaining the statehood of a country is mostly directed toward the political and civic context.

Key words: identity, state identity